

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет мистецтва та дизайну

Кафедра мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Я. С. Семко, Ю. В. Мельник

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Методичні рекомендації до самостійної роботи з текстами історичних джерел для здобувачів освітнього рівня «бакалавр» для всіх спеціальностей.

Ч. 2.

Автори:

Семко Яна Сергіївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Мельник Юлія Павлівна, кандидат політичних наук, доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету. Протокол №2 від 11.10.2024 р.

Рецензенти:

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Мельник Олег Віталійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, історії та політології Національного університету «Одеська політехніка»

Семко Я. С., Мельник Ю. П. Історія та культура України : методичні рекомендації до самостійної роботи з текстами історичних джерел для здобувачів освітнього рівня «бакалавр» для всіх спеціальностей : електронне видання. Ч. 2. Одеса, Міжнародний гуманітарний університет, 2024. 64 с.

© Семко Яна Сергіївна

© Мельник Юлія Павлівна

© Міжнародний гуманітарний університет

ЗМІСТ

Вступ	5
ТЕМА 5	
Українське козацтво та культура українського бароко (XVII – XVIII ст.).	7
ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ	
З універсалу Богдана Хмельницького до українського народу з закликом повстати проти польської шляхти (початок 1648 року)	8
Зборівський договір, укладений між королем Яном II Казимиром та Військом Запорозьким (серпень 1649 р.)	9
Білоцерківський трактат (вересень 1651 року)	11
З літопису гадяцького полковника Григорія Грабянки про повстання проти царських воєвод та вбивство козаками гетьмана І. Брюховецького	14
З літопису Самійла Величка про боротьбу козаків на чолі з кошовим отаманом Запорозької Січі Іваном Сірком проти кримських татар (липень 1675 р.)	17
ТЕМА 6	
Історико-культурний розвиток на українських землях кінця XVIII – сер. XIX ст.	20
ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ	
З Листа гетьмана Івана Мазепи до стародубського полковника Івана Скоропадського від 30 жовтня 1708 р. про причини повстання проти Петра I	22
Маніфест Пилипа Орлика до європейських урядів від 4 квітня 1712 р. про причини збройного виступу козаків проти Росії	24
З указу імператриці Катерини II від 10 листопада 1764 р. про ліквідацію в Україні гетьманства та створення Малоросійської колегії	27
З маніфесту імператриці Катерини II від 3 серпня 1775 р. про ліквідацію Запорозької Січі	28

З обвинувального вироку у справі Тараса Шевченка (26 травня 1847 р.)	30
З програми підпільної організації харківських студентів «Братство тарасівців»	32

Б. Грінченко про три політичні сили в українському русі	34
---	----

ТЕМА 7

Україна та українці на шляху національного відродження (друга половина XIX – перше двадцятиріччя XX ст.).	37
--	----

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Про прибуття повсталого броненосця «Потьомкін» до Одеського порту (червень 1905 р.)	39
---	----

З програми революційної української партії – «самостійна Україна» 1900 р.	40
---	----

Витяг з програми Української демократично-радикальної партії (1905 р.)	45
--	----

Відозва Української Центральної Ради до українського народу 9 березня 1917 р.	48
---	----

I Універсал Центральної Ради Червень 1917 р.	50
--	----

З IV Універсалу Української Центральної Ради Січень 1918 р.	53
---	----

Грамота Павла Скоропадського 29 квітня 1918 р.	58
--	----

Відозва Директорії Української Народної Республіки 15 листопада 1918 р.	60
---	----

Перелік використаних джерел та літератури	63
--	----

Вступ

Вивчення історії України, як і інших країн, ґрунтується на історичних джерелах. Джерелами історії України є матеріальні носії історичної інформації, що безпосередньо відображають той чи інший бік діяльності людей. Історичні джерела слід відрізняти від історичного дослідження, написаного на основі аналізу джерел.

У науці розрізняють п'ять основних типів історичних джерел:

1) речові – пам'ятки матеріальної культури – археологічні знахідки (знаряддя виробництва, предмети побуту, монети тощо), архітектурні пам'ятники;

2) етнографічні – пам'ятки, в яких знаходимо дані про характер і особливості побуту, культури, звичаїв того чи іншого народу;

3) лінгвістичні джерела, тобто дані з історії розвитку мови;

4) усні джерела – народні пісні, історичні думи, перекази, легенди, народні прислів'я, приказки та ін.;

5) писемні джерела, які є основою історичних знань.

Писемні джерела, в свою чергу, можна поділити на дві основні групи:

1) актові матеріали – джерела, що є наслідком діяльності різних установ, організацій і офіційних осіб: грамоти, договори, протоколи, циркуляри, накази, статистичні дані, стенограми і т.п.;

2) оповідні пам'ятки-літописи, спогади, щоденники, листи, записки, публіцистичні, економічні, літературні та інші твори.

Для поглибленого розуміння історичних процесів, які відбувалися у різні періоди існування України, важливе значення має вивчення документів і матеріалів. Головний виклад історії здійснено у багатьох підручниках з історії України, допоміжній літературі. Документи ж і матеріали покликані розширити кругозір здобувача, посилити його знання з різних проблем історичного буття. Подані в методичних рекомендаціях джерела та матеріали охоплюють період з XVII до початку XX століття. Слід зазначити, що обмежений обсяг видання дозволив укладачам подати щонайменшу частку з

тієї величезної маси джерел та матеріалів. Як наслідок, зміст цієї праці, з одного боку, визначався потребами слухачів вищих навчальних закладів освіти у вивченні, насамперед, у ході самостійної роботи, а також під час семінарських і практичних занять пропонованого навчального курсу, з іншого – переслідувалася мета надати можливість для більш детального ознайомлення з основними, багато в чому епохальними документальними свідченнями, що часто визначали головні напрями історичного розвитку українських земель. В основу періодизації методичних рекомендацій покладено проблемно-хронологічний підхід.

Переважну більшість документів подано у витягах. При цьому передбачалося, за рахунок скорочення другорядних деталей і фактів, і, як наслідок, економії обсягу видання, подати головні, найважливіші й найістотніші положення, що містяться в них. З іншого боку, привернути увагу читачів до максимально можливої, у наших умовах, загальної кількості першоджерел.

Основним критерієм, за яким відбувався відбір хрестоматійного матеріалу, є його пізнавальна цінність, а також значущість щодо розкриття особливостей перебігу тих чи інших історичних подій та розуміння явищ загальнонаціонального характеру. Не останню роль відігравала практична доцільність залучення інформативних можливостей першоджерел для формування образного та аналітичного мислення студентів. Саме з метою розширення меж самостійної роботи над джерельною базою для майбутніх високопрофесійних фахівців було прийняте рішення відмовитись від наукового коментаря, що має спонукати користувачів до ширших евристичних екскурсів у спеціальну літературу.

ТЕМА 5

Українське козацтво та культура українського бароко (XVII – XVIII ст.).

Зміст теми. Походження слова «козак». Причини і час появи козацтва. Перші організатори. Князь Д. Вишневецький. Реєстрові козаки. Козацьке військо. Військові кампанії. Антифеодальні виступи козаків. «Ординація Війська Запорізького реєстрового». Гетьман П. Сагайдачний. П. Могила. Українська культура в боротьбі за духовність і національну ідентичність Берестейської унії 1596 р. Православні братства та їх діяльність. Формування освітньої системи. Києво-Могилянська колегія. Друкарство та його значення в утвердженні культурно-конфесійної свідомості. Діяльність І. Федорова. Полемічна публіцистика. Віршування. Драматичні жанри. Україна напередодні Визвольної війни. Посилення кріпосного гніту. Зростання національно-релігійного гноблення. Характер, рушійні сили і мета Визвольної війни. Богдан Хмельницький. Основні етапи війни. Перемоги під Жовтими Водами і Корсунем. Битва під Пилявцями. Облога Львова і Замостя. Зборівський договір. Молдавські походи козацтва. Битва під Берестечком. Білоцерківський мирний договір. Розгром польського війська під Батогом, бої під Монастирищем і Жванцем. Жванецька угода. Українсько-російські зв'язки в роки війни. Рішення Земських соборів 1651 та 1653 рр. Переяславсько-московський договір 1654 р., його оцінка в історіографії. Ліквідація старого державного ладу і зародження української козацької держави, її територія і адміністративно-територіальний устрій. Віленське перемир'я. Створення коаліції проти Польщі. Гетьман І. Виговський. Гадяцький договір. Юрій Хмельницький. Розчленування України на Лівобережжя і Правобережжя. Гетьмани П. Тетеря та І. Брюховецький. Україна у політичних планах Росії, Польщі, Росії і Туреччини. Андрусівський мир. Гетьман П. Дорошенко. Буцацька угода. Гетьмани Д. Многогрішний та І. Самойлович. Дальше обмеження автономії України. Чигиринські походи (1677-1678). Бахчисарайська угода. «Вічний

мир» і остаточне закріплення поділу України. Наступ на політичну автономію України. Обрання гетьманом І. Мазепи. Україна на початку Північної війни. Перехід І. Мазепи на бік Карла XII та наслідки цієї акції для України. Гетьман І. Скоропадського. Полтавська битва. Смерть І. Мазепи. Гетьман у вигнанні П. Орлик та його «Конституція». Інкорпораційна політика царизму. Утворення Малоросійської колегії на чолі з С. Вельяміновим. Наказний гетьман П.Полуботок. Боротьба старшини за відновлення гетьманства. Гетьман Д. Апостол. Економічна політика, реформа судових установ. Останній гетьман К. Розумовський. Обмеження козацького самоврядування на Слобожанщині. Будівництво Української лінії. Утворення на козацьких Вольностях колоній іноземців. Ліквідація полково-сотенного та судового устрою Гетьманщини. Перетворення її в провінцію Російської імперії. Закріпачення селян Лівобережної України. Поширення на українську козацьку старшину прав російського дворянства. Культура українського бароко. Стильові і жанрові особливості образотворчого мистецтва XVII - XVIII ст. Український портретний живопис. Зародження пейзажного і побутового живопису. Специфіка іконопису XVII - XVIII ст. Гравюра. Традиційні і нові літературні жанри. Бурлескно-травестійні твори. Розвиток громадської і любовної лірики. Мемуарно-історична проза. Творчість Г. Сковороди. Книгодрукування. Формування музичної освіти в Україні. Театр козацького бароко. Шкільний театр. Містерія, мораліте, інтермедії. Драми Г. Кониського, Ф. Прокоповича, Д. Туптала та ін. Вертепні вистави.

Ключові поняття теми: українське козацтво, українське бароко, православні братства, національно-визвольна війна, руїна, Малоросійські колегії, обмеження української автономії, культура.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

З універсалу Богдана Хмельницького до українського народу з закликом повстати проти польської шляхти (початок 1648 року)

«...Ми зазнали чимало шкоди і кривд від ляхів і різних панів, які порушили наші права і зневажили наше Військо Запорозьке, через що

Україна наша і слава і божі дома мало не загинули, і святі місця і тіла святих, які до цього часу з волі божої на певних місцях лежать, мало не втратили слави, а ми – радості; до того ж проливається кров батьків наших, матерів, братів, сестер, духовних отців, невинних діточок, над якими висіла жорстока шабля ляхів і тепер на них упала; і знову чути плачі, крики, ламання рук, рвання волосся – це ридання всієї України голосами пробиває небо, прохаючи помсти від господа Бога, – ось чому хочу я шаблею знищити цього неприятеля, пробиваючись за ним до Вісли.

Прошу вашої ласки і господнього милосердя, щоб ви – люди одного бога, однієї віри та крові коли я буду наближатися до вас з військом, при готували зброю – рушниці, шаблі, кульбаки, коней, стріли коси, спис; для оборони стародавньої грецької віри. Запасайтесь найбільше порохом, а також словом і грішми для справ, про які дамо вам знати пізніше, А якщо довідаєтесь або почуєте від проїжджих про чужоземне військо, яке король зібрав проти нас, давайте нам знати і попереджайте нас».

Універсали Богдана Хмельницького (1648–1657). Київ : Альтернативи, 1998. С. 241–242.

Зборівський договір, укладений між королем Яном II Казимиром та Військом Запорозьким (серпень 1649 р.)

«...Оголошення милості його королівської величності Війську Запорозькому на пункти, запропоновані в його чолобитній:

1) Його королівська величність залишає військо своє Запорозьке при всіх старовинних правах (*wolnowiach*), по силі колишніх привілеїв і видає для цього тут же новий привілей.

2) Бажаючи догодити проханням підданих і залучити їх до послуг Речі Посполитій, його королівська величність дозволяє мати число війська Запорозького до 40 000 осіб і довіряє складання списків гетьманові війська свого Запорозького, дозволяючи вписувати в козаки як із шляхетських маєтків, так і з королівських з правого боку Дніпра, починаючи з міста

Димера Горностайполі, в Коростишеві, в Паволочі, в Погребищі, в Прилуках, у Вінниці, в Браสลавлі, а від Браславля до Ямполья по Дністру, а на лівому боці Дніпра від Остра: в Чернігові, в Ніжині, в Ромнах, до рубежів московських і до Дніпра, на просторі між цими містами; далі ж вказаних місць козаки не можуть знаходитися. Але хто забажав з інших країв вступити в козацтво, може без побоювання з боку колишнього власника перейти зі своїм майном в Україну і записатися в реєстр. Повний поіменний список козаків, за підписом руки гетьмана запорозького і з прикладенням військової печатки, повинен бути закінчений цілком до нового руського року для того щоб ті, хто ввійде в козацтво, користувалися своїми правами, всі інші, хто живе в королівських маєтках, справляли свої обов'язки, а мешканці шляхетських садіб служили своїм панам.

3) Чигирин із приналежним до нього округом повинен назавжди залишатися при булаві війська Запорозького, тому його королівська величність вручає його нинішньому начальнику війська Запорозького, благородному Богдану Хмельницькому як вірному слугі короля і Речі Посполитої.

4) Все, що з допущення Божого відбувалося під час нинішнього замішання, має піти в забуття, і ніякий пан не повинен мстити й карати за минуле.

5) Його королівська величність, зі своєї монаршої милості, прощає всім тим із шляхти, хто якимось чином опинився в Запорозькому війську; і якщо під час нинішніх смут хтось випросив родовий чи коронний маєток, що належав тим, хто перебував у війську Запорозькому, і якщо хтось з такого приводу був позбавлений честі – все має бути згладжено на наступному сеймі сеймовою конституцією.

6) У тих місцях, де мешкатимуть вписані до реєстру козаки, коронні війська не можуть займати квартир.

7) У тих містах, де перебуватимуть козацькі полки, жида не можуть перебувати ні власниками, ні орендарями, ні просто мешканцями.

8) Щодо знищення унії як у Короні, так і у Великому Князівстві Литовському, а також стосовно Цілісності церков та вотчин, до них справдавна приписаних, буде зроблено постанову На сеймі в присутності та за бажанням отця митрополита київського й усього духовенства. Його королівська величність бажає, щоб кожен міг вільно користуватися правами та вольностями своїми і дозволяє отцю митрополиту київському засідати в сенаті.

9) Всі посади й чини у воєводствах Київському, Брацлавському та Чернігівському його королівська величність обіцяє роздавати наперед тільки Тамтешнім дворянам, які сповідують грецьку віру, по силі колишніх прав.

10) Отці єзуїти не мають права знаходитися в Києві та в інших містах, де є привілейовані руські школи, і повинні неодмінно перейти в інші місця. Всі давні руські школи мають залишатися в цілісності.

11) Козаки не мають права торгувати горілкою, але можуть для себе купити вино і продавати оптом. Шинки з медом і пивом залишаються на колишніх підставах.

12) Всі викладені статті будуть затверджені на сеймі, а тепер, все забувши, нехай запанують згода і любов між мешканцями України та між військами його королівської величності і військом Запорозьким».

Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. Дніпропетровськ : Січ, 2004. С. 393–395.

Білоцерківський трактат (вересень 1651 року)

«...Подякувавши передусім Господу Богу за припинення міжусобного Кровопролиття, оскільки Військо Запорозьке з гетьманом і всією старшиною приносить його величності й Речі Посполитій належну покірність та підданську вірність, дозволяємо перебувати йому в кількості 20 000.

1) Це військо гетьман і старшини повинні набрати і записати до реєстру, і воно має перебувати тільки в маєтках його королівської величності у воєводстві Київському, ніскільки не торкаючись воєводств Брацлавського та Чернігівського; а маєтки шляхетські мусять залишатися вільними, і в них

реєстрові козаки ніде не повинні зоставатися. Але хто залишиться козаком в числі 20 000, той із маєтків шляхетських у воєводствах Київському, Брацлавському та Чернігівському, також із маєтків його королівської милості, що в двох останніх воєводствах знаходяться, повинен переселитися в маєтки його королівської милості у воєводстві Київському, туди, де буде розташоване військо його королівської милості Запорозьке. А хто, будучи реєстровим козаком, буде переселятися, то кожному вільно буде продати своє майно, без будь-яких перепон з боку панів, старост і підстарост.

2) Зазначене влаштування 20-тисячного реєстрового війська його королівської милості має розпочатися протягом двох тижнів від сьогоднішнього числа, а закінчитися до свята Різдва Христового. Реєстр цього війська за власноручним підписом гетьмана має бути відісланий його королівській милості і вписаний копією в київські міські книги. У цьому реєстрі ясно мають бути записані козаки в кожному місті по іменах та прізвищах, і загалом число козаків не повинно перевищувати 20 000. Включені до реєстру козаки мають залишатися при давніх своїх правах; навпаки, ті, що не будуть включені до реєстру, мусять залишатися, як і раніше, селянами, приписаними до замків його королівської милості.

3) Коронне військо не повинно залишатися, ні стояти на квартирах у воєводстві Київському в тих містечках, де будуть знаходитися реєстрові козаки, проте воно може мати місцеперебування у воєводствах Брацлавському та Чернігівському, де вже не буде козаків. Однак тепер, для відвернення всілякого замішання, яке могло б виникнути доти, доки всі записані до реєстру в числі 20 000 не перейдуть в призначені їм королівські маєтки в воєводстві Київському, польські війська залишатимуться до строку закінчення реєстрів, тобто до свята Різдва Христового, але вони не повинні ходити далі Животова до остаточного складання реєстрів.

4) Обивателі воєводств Київського, Брацлавського та Чернігівського особисто і через своїх урядників повинні вступати у володіння своїми маєтками і тут же брати у свою владу всі прибутки, корчми, млини та

юрисдикції, однак збирання податей із селян мусять відкласти до згаданого терміну, призначеного для закінчення реєстрів, так, щоб вибрані в реєстрові козаки тим часом переселилися, а залишилися ті, які належать до стану селян. Те ж саме повинно бути і в маєтках королівської милості, щоб стало відомо, хто залишається на правах козацьких, а хто приписаний до замку і підлягає селянським повинностям.

5) Чигирин на підставі привілеїв його королівської милості має залишатися при гетьманові. Як теперішній гетьман, благородний Богдан, так і на прийдешні часи гетьмани повинні стояти під старшинством і владою гетьманів коронних і затверджуватися привілеями. Кожен з них, стаючи гетьманом, повинен дати присягу вірнопідданства його королівській милості та Речі Посполитій. Всі полковники і старшини мають бути визначені за поданням гетьмана його королівської милості запорозького.

6) Релігія грецька, яку сповідує військо його королівської милості Запорозьке, а також собори, церкви, монастирі та колегіум київський повинні залишатися в колишніх правах згідно зі стародавніми привілеями. Якщо хто під час колишніх заколотів випросив у власність якийсь маєток церковний чи приналежний духовенству, то таке право власності ніякої дієвості мати не може.

7) Шляхтичі римської та грецької релігії, які в смутні часи перебували при війську його королівської милості Запорозькому, а також міщани київські – всі підлягають амністії та повинні зберігати недоторканими своє життя, честь, особисті права і майно. Якщо майно когось із них було випрохане іншими на підставі конституції, то таке надання повинно бути знищене, щоб усі користувалися милістю короля та Речі Посполитої. Навпаки, козаки, які перебували при війську його королівської милості, залишаються недоторканими зі своїми родинами та майном.

8) Жиди, які раніше були обивателями й орендарями в маєтках його королівської милості і в маєтках шляхти, так і тепер повинні бути.

9) Орда, що перебуває зараз у краї, має бути негайно відправлена і повинна залишити край, не завдаючи ніякої шкоди в областях його королівської милості; вона не повинна кочувати по землях Речі Посполитої. Гетьман запорозький обіцяє привести орду до покори його королівській милості і Речі Посполитій. Якщо цього не станеться до майбутнього сейму, то гетьман і військо його королівської милості Запорозьке не повинні мати з ордою ніякої дружби, ніякого союзу, а вважати її ворогом його королівської милості і Речі Посполитої, захищати кордони і проти неї іти на війну разом із військом Речі Посполитої. Гетьман зобов'язується також на майбутні часи не вступати ні в які зносини та змови з ордою і загалом з іноземними державами, а цілковито й непорушно залишатися у вірнопідданстві його королівської милості і Речі Посполитої; так само нинішній гетьман зі старшиною і всім військом, як і його наступники на майбутні часи, повинні вірно й старанно справляти всяку службу його королівській милості та Речі Посполитій.

10) Як військо його королівської милості Запорозьке при складанні свого реєстру ніколи не торкалося кордонів Великого Князівства Литовського, так і тепер не повинно Торкатися, а, як вище сказано, обмежуватися воєводством Київським.

11) Київ є місто столичне судове, і в ньому має бути записано до реєстру якомога менше козаків».

Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. Дніпропетровськ : Січ, 2004. С. 570-572.

З літопису гадяцького полковника Григорія Грабянки про повстання проти царських воєвод та вбивство козаками гетьмана І. Брюховецького

«...Після богоявлення господнього, піддавшись на Дорошенкову намову, з'їхалася генеральна старшина Брюховецького, з'їхалися його полковники, ті, що були настановлені із запорізького гультайства що вийшли з голоти та пошлюбили собі дочок крамарських, а потім самі до крамарства

пристали, з'їхалися ті, що тільки й думали про грабунок. Прибули вони на раду і порішили з гетьманом Брюховецьким відступитися від царської величності. Повелів Брюховецький убивати воєвод, хоч сам добровільно прийняв їх у своїх містах. Чуючи наживу та грабунок, з цим наказом вищезгадана генеральна старшина відразу ж погодилася і, роз'їхавшись по своїх полках, почали одних воєвод висилати геть, а інших, що закрилися в містах, брали приступом та убивали. Так у Ніжині, Чернігові та Переяславі Москва закрилася у фортецях, однак запорожці та посполитий люд взяли міста, пограбували їх і вкрай зруйнували.

Раз зважившись на велику справу, на справу, що могла вершитися далеко не його розумом, гетьман та запорожці, що були приведені ним на раду, спокусилися на ще більше, довели до ще більшої руїни. Вони вирядили послів у дві сторони. Стефана Гречаного до Криму, наказали схилити хана до згоди і закликати собі на підмогу, щоб іти війною на Москву. А Григорія Гамалію та канцеляриста Лаврентія Кашпуровича відрядили до царя турецького і повідомили, що приєднуються до його царства з усією Україною. Відрядив гетьман послів, а не відав того, що у війську його вже ніхто не підтримує, окрім тих запорожців, що його возвели на гетьманство.

А тут і князь Ромоданівський на весну підступив з московським воїнством під місто Котельву і взяв у ньому з облогу частину козаків. Отоді й ті козаки, які були під орудою Брюховецького, пригадали його неблаговидні дії на гетьманстві, пригадали безумні задуми, його перемінливість та оту нещадність, з якою він Сомка, Васюту та інших відомих полковників, а також чимало порядних жінок (з- посеред них і гадяцьку полковничиху, яку прозвали Гострою, за мізерну провину повелів у Гадячі на очах у всього народу спалити) звів зі світу, і погнушались ним та зі згоди кошового 56 запорізького Сірка послали всі до Дорошенка і покликали його з України також і на Малоросійське гетьманство. Відгукуючись на поклик Малої Росії, Дорошенко прийшов з своїм загоном під Опішню.

А в цей час орда у присутності послів Брюховецького, у присутності Гречаного та всіх інших, що прийшли з Брюховецьким, навзаєм присягнули (вже тоді частина татар перейшла до Дорошенка). Підбадьорений татарською присягою і ні від кого, окрім запорожців, не сподіваючись підступів (ні від татар, ні від козаків), Брюховецький з малоросійським і татарським військом кинувся під Котельву на перехват. Він зовсім не знав, що всі козаки його загону перекинулися до недруга. А Дорошенко перестрів Брюховецького (що йшов з малоросійським та татарським загonom до Опішні) десь за милню від Опішні і перегородив йому шлях. Відразу ж козаки пограбували табір Брюховецького, а його самого взяли, привели до Дорошенка і там же, перед Дорошенком, сірома почала бити його смертним боєм, аж поки убила. Отак Господь відплатив Брюховецькому за невинну кров Сомка, інших полковників та за кров знатного товариства, усіх тих, кого він загубив, заступаючи на гетьманування та під час гетьманування, а їхні чини Тамаєтності роздав запорізькій голоті. Він сподівався на неї. А після його смерті багато кого із тих його запорожців козаки повбивали. Наостанку ж Дорошенко відіслав до Чигирин і дружину Брюховецького з усім їхнім майном.

Після того ж Дорошенко став гетьманом обох берегів Дніпра, він з усіма козаками» та з татарами пішов на князя Ромоданівського під Котельву, відігнав його від Котельви, а обложених звільнив від облоги. Опісля відійшов до Путивля. І отут одержав з Чигирин звітку про якесь безчестя своєї дружини. Тоді він, не знаючи, що Многогрішний є зичливцем Москви, залишає при війську наказним гетьманом Дем'яна Многогрішного, наказує йому з усіх міст гнати воєвод, аж поки останнього не виженуть, а сам повертається в Чигирин. Після його від'їзду повернулася у Крим і орда».

Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ : Т-во «Знання» України, 1992. С. 137–139.

**З літопису Самійла Величка про боротьбу козаків на чолі з
кошовим отаманом Запорозької Січі Іваном Сіркою проти кримських
татар (липень 1675 р.)**

...Кошовий отаман низового Запорозького війська Сірко 1675 року в липні місяці в останніх числах, повернувшись від Дорошенка до Запорозької Січі, скликав на Січ з ближчих і дальших віток та польових річок Запорозьке військо і запропонував йому на головній раді свій намір помститися ханові й всьому Криму за минулорічне своє й низового війська турбування, зневагу та шкоди, коли хан з турецькими яничарами, прийшовши вночі і позлодійському втиснувшись у Запорозьку Січ, хотів її зруйнувати і вигубити та забрати в полон усе низове військо. Все військо охоче згодилося до цього наміру... Сірко, вибравши кращих 20 тисяч і перебравшись через Дніпро на кримський бік, ...не йшов просто до Перекопу, а вдався ліворуч у степ, стережучись, щоб татари, які блукали в стінах, його не побачили, в чому 57 йому пощастило. Він же, Сірко, з усім своїм військом скоротечно перейшов через ті довгі степи і, легко переправившись у Кримську державу через Сиваш в добре знамі собі місці, лишив Перекоп далеко праворуч.

Потім, лишивши при собі найвиборніших молодців три чи чотири тисячі, зупинився з ними в середині Криму над Сивашем біля згаданої переправи, а все інше військо при добрих отаманах відправив у Крим, наказавши нещадно струснути весь Крим і п'ятого дня повернути назад, до Сиваської переправи. Те військо, несподівано ввійшовши своїми вітроногими кінями просто в середину кримських поселень і розділившись за порадою на кілька частин, виповнило й засіяло собою весь Крим, і, плюндруючи його вогнем і мечем, торкнулося Козлова, Карасева, Бахчисарая – ханської столиці – та інших кримських міст і нанесло превеликі їм біди й розор у їхніх поселеннях. Хан тоді з кримськими султанами й мурзами, звідомившись про таку біду й несподіваних та нечемних гостей у Криму, вихопився якнайшвидше, і то заледве з Бахчисарая з усіма кримськими начальниками і вислизнув у Кримські гори. До нього повтікали й інші татари, що

врятувалися від запорозької зброї, ще інші повтікали до міцних міст, а треті лишилися покладені трупом по кримських селах і полях від бойової зброї.

Потім, коли хан звідомився від пійманих запорозьких «язиків», яке було то військо, хто над ним був начальником і чільним вождем і як прийшло воно в Кримську державу, то з усім кримським військом, якого прибралося до нього в горах на п'ятдесят тисяч, рушив просто з гір і кинувся був до Сиваша, до тієї переправи, через яку запорожці вторгнулись у Крим, не сподіваючись там жодного іншого Запорозького війська. Він хотів стати біля переправи і дочікуватися повернення всього Запорозького війська, що плюндрувало Крим. І саме в той, власне, день, коли все Запорозьке військо мало повернути з Криму до Сірка й своєї переправи, пристигнув до Сиваша й хан з ордами, а побачивши біля переправи Запорозьке військо з Сірком, почав шикуватися й прибиратися до бою, розуміючи, що позаду нього вже немає козацького війська і що воно збіглося все до своєї переправи.

Тим часом і Запорозьке військо, що гостило в Криму з великою його руїною, з'єдналося і з великими користями та полоном повертало все до Сірка і до своєї переправи. Вони довідалися від татарського «язика», що хан пішов до Сиваша на їхню переправу, і відразу удалося на бік, де лишило всі свої користі та здобичі з частиною війська, і, розвинувши на оману татарам здобуті татарські прапорці, поспішило вслід за ханом.

Тоді хан, побачивши позад себе військо з ординськими прапорцями і сподіваючись, що то розігнані татари зібралися і йдуть до нього на поміч, відразу міцно вдарив всією потугою на Сірка, але його не зломив, втративши в тому разі до чотирьох тисяч орди, і повернув назад. Сірко ж, запевне, вгледівши й упізнавши своє військо, що йшло позаду хана, спокійнісінько ладнався до повторної сутички з ханом, а хан також прибирався на Сірка, сподіваючись, Що ззаду йде йому в допомогу орда. Коли ж хан ударив удруге на Сірка, то одержав від нього таку, як і першого разу, відсіч з великою шкодою в своїх ордах. А як тільки хан почав повертатися від Сірка, то Сірко з усім своїм військом у змиг ока всівся на коні, вдарив сильно орду і

почав налягати та разити її. А коли татари з ханом побачили позаду себе не ординські, а козацькі війська, відразу стратили військову фантазію й серце і з великим стрімом та розсипкою по кримських полях удалися тікати назад, якраз в очі козацьким військам, що йшли були позаду. Ті ж, ганяючи їх розрізнених по полі, забили їх кільканадцять тисяч, кілька тисяч забрали в полон, а з ними ледве не піймали і самого хана.

Після такої щасливої й урочистої перемоги Над ханом все козацьке військо, з'єднавшись із Сірком і забравши свої користі, що були на боці, прийшло до Сиваша, своєї переправи, – перевалило тоді вже на Полудень, – де трохи відпочило після військових трудів і, підсилившись харчем, одразу рушило з Криму через Сиваш на цей бік, що йде від Сиваша До Запорожжя. Сиваш вони перейшли перед заходом Сонця і вже не йшли тим трактом, яким ішли до Криму із Січі, а відразу вдалися від Переправи до Каланчака, Чорної долини і Качкарів, лишивши Перекоп ліворуч. А біля долини Чорної і Качкарів струснули всі поля й пасовиська кримської худоби, загорнувши численні череди й овечі ватаги з татарами, що були при них. Тоді рушили вгору по Дніпру до своєї Січі, маючи в себе безліч усілякої кримської здобичі й татарського ясиру з християнами, які були в кримській неволі, – всіх їх мали тринадцять тисяч.

А віддалившись од Криму з усім військом та користями на кільканадцять миль і Станувши десь у доброму місці на полудневий попас, Сірко звелів одним козакам варити за достатком каші, Щоб вистачило її для них і для ясиру, а другим велів розділити ясир надвоє, християн осібно, а бусурман осібно. Коли ж їх було розлучено, то він звелів усіх бусурман пов'язати, а до християн, яких було чоловічої й жіночої статі сім тисяч випробовуючи сам Сірко сказав таке слово: «Хто Хоче, ідіть з нами на Русь, а хто не хоче, вертайтеся до Криму». Коли християни й туди з християн, що народились у Криму, почули це, то дехто з них, а саме три тисячі, зволили краще повернути до Криму, ніж простувати в християнську землю.

А друга частина, чотири тисячі, захотіли на Україну, в свою землю. Їх усіх Сірко звелів погодувати, одних лишив при собі, а інших відпустив у Крим. А відпускаючи запитав їх, чого б то вони квапилися до Криму? Вони відповіли, що мають уже в Криму свої осідлиська й господарства і через це краще там бажають жити, ніж у Русі, нічого свого не Маючи.

Сірко, відпустивши тих людей до Криму, ще не вірив до решти, щоб вони остаточно пішли в Крим, а сподівався, що вернуться на Русь. Він вийшов на могилу, що там була, і дивився на них, аж доки стало їх не видно. А коли побачив, що вони непременно простують до Криму, відразу звелів тисячі молодих козаків сісти на коні і, догнавши, всіх їх без найменшого милосердя вибити та вирубати вщент, маючи й самому поїхати вслід за ними й доглянути, чи сталося за його наказом.

Оті козаки, одержавши прецінь таке розпорядження від Сірка, догнали тих згаданих людей і вчинили згідно з тим розпорядженням, так що жодної живої душі не лишили в живих. Через невеликий час і сам Сірко, сівши на коня, скочив туди, де виконували його наказ. А приїхавши туди й побачивши, що його волю виконано, подякував козакам, що трудилися в тому, й вимовив до мертвих трупів такі слова: «Простіть нас, брати, а самі спіте тут до страшного господнього суду, ніж би мали розмножуватись у Криму поміж бусурманами на наші християнські молодецькі голови, а на свою відвічну без хрещення погибель».

Літопис Самійла Величка. Т. II. Київ : Дніпро, 1991. С. 188–191.

ТЕМА 6

Історико-культурний розвиток

на українських землях кінця XVIII – сер. XIX ст.

Зміст теми. Заснування слобід і містечок. Розвиток хутірського господарства. Побут, звичаї і культура запорожців. Місце церкви в духовному житті козаків. Система навчання і виховання молоді. Січова школа. Участь запорожців у російсько-турецьких війнах. Запорозька Січ і

повстанський рух на Правобережній Україні. Будівництво Української лінії. Утворення на козацьких Вольностях колоній іноземців. Ліквідація полковосотенного та судового устрою Гетьманщини. Перетворення її в провінцію Російської імперії. Закріпачення селян Лівобережної України. Поширення на українську козацьку старшину прав російського дворянства. Культура українського бароко. Стильові і жанрові особливості образотворчого мистецтва XVII - XVIII ст. Український портретний живопис. Зародження пейзажного і побутового живопису. Специфіка іконопису XVII - XVIII ст.. Гравюра. Традиційні і нові літературні жанри. Бурлескно-травестійні твори. Розвиток громадської і любовної лірики. Мемуарно-історична проза. Творчість Г. Сковороди. Книгодрукування. Формування музичної освіти в Україні. Театр козацького бароко. Шкільний театр. Містерія, мораліте, інтермедії, інтерлюдії. Драми Г. Кониського, Ф. Прокоповича, Д. Туптала та ін. Вертепні вистави. Адміністративно-територіальний устрій і чисельність населення. Розвиток товарних відносин і криза феодальної системи господарства. Стан сільського господарства. Промисловість. Торгівля. Транспорт. Загострення соціальних суперечностей. Поширення кріпацтва на Південну Україну. Війна 1812 р. і Україна. Декабристи в Україні. «Південне товариство». «Товариство об'єднаних слов'ян». Повстання Чернігівського полку. Вплив польського повстання 1830-1831 рр. на Україну. Початок українського національного відродження. Утворення Кирило-Мефодіївського товариства. Програмні твори кирило-мефодіївців. Т.Г. Шевченко в українському національному русі. Криза кріпосницького господарювання. Антикріпосницькі рухи в Галичині і на Буковині. Діячі українського національного руху в Галичині. «Руська трійця». Західноукраїнські землі в революції 1848-1849 рр. Економіка. Перехід від мануфактури до фабрики. Промисловий розвиток українських земель в пореформену добу. Класи і стани українського суспільства. Становлення української нації. Український національний рух. Т. Шевченко. Відлуння польського повстанського руху в Україні.

Ключові поняття теми: кріпацтво, Г. Сковорода, Ф. Прокопович, декабристи, кирило-мефодіївське братство, Руська трійця, Т. Шевченко, культура українського бароко.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

З Листа гетьмана Івана Мазепи до стародубського полковника Івана Скоропадського від 30 жовтня 1708 р. про причини повстання проти Петра I

«Мій ласкавий приятелю, пане полковнику стародубівський!

Нехай буде відомо вашій милості те, що ми, гетьман, бачачи Вітчизну нашу Малоросійську, що приходить до крайньої згуби, коли ворожа нам здавна сила московська те, що поклала була від багатьох літ при всезлобному своєму намірі, тепер почала досягати із занепадом останніх прав та вольностей наших, коли без жодного з нами погодження, почала забирати малоросійські города в своє посідання, людей наших, пограбованих і до кінця знищених, із них повиганявши, а своїми військами осаджувати, і нехай би те чинили в полках Стародубському, Чернігівському та Ніжинському, маючи й вигадуючи з притаманної собі хитрості брехливі причини, начебто те чинять для оборони від наступу шведських військ, а й біля дальніх міст, куди шведські війська не мислять ніколи наступати, заходилися були, як до Полтави з Білгорода ординовано два полки.

І над іншими містами те б виповнилося, коли б ми, за звичною нашою горливістю до Малоросійської Вітчизни, тому їхньому лихому намірові не запобігли.

А до того не тільки маємо від зичливих приятелів таємні перестороги, а й самі те явними доказами бачачи і цілковито відаючи, що нас, гетьмана, генеральну старшину, полковників і весь керівний склад Запорозького війська, хочуть за притаманними їм звабами до рук прибрати і запровадити у тиранську свою неволю, ім'я Запорозького війська згладити, а козаків у драгунію та солдат перевернути, народ же малоросійський навіки віддати у рабство. І коли б не Господь поміг од тиранських їхніх рук врятуватися, то,

певне, й той би їхній намір ворожий дійшов би до здійснення, адже ні для чого іншого Олександр Меншиков та князь Дмитрій Михайлович Голіцин зі своїми військами до нас поспішали, ні для чого іншого звабами своїми спершу з військом, а потім так само і зі старшиною до обозів своїх московських вабили, тільки щоб нас усіх могли забрати у тяжку неволю (а не дай Боже!) і на тиранські муки.

Бачачи понад те, що московська потенція безсильна і невоєнна, завжди втечею рятується від непоборних шведських військ, прибігла сюди не боронити нас від наступу тих-таки шведських військ, але вогнем, грабунками і немилосердним мордуванням прийшла руйнувати, а міста відбирати в своє посідання; ми ж тож удалися за згодою і спільною постановою спільно з панами генеральними особами, полковниками та старшиною всього Запорозького війська в непоборну потенцію найяснішого Короля його милості шведського, маючи непосоромну надію у всемогутньому Бозі, єдиному заступнику ображених, що любить правду і ненавидить лжу, що його королівська величність завжди оборонить щасливою зброєю від того московського тиранського іґа Вітчизну нашу Малоросійську і Запорозьке військо звільнить, а забрані наші права та вольності не тільки приверне, але із загальною користю і з безсмертною славою Запорозького Війська на майбутній вік примножить і розширить, у чому нас утвердив і упевнив своїм ніколи не змінним королівським словом і даною на письмі асекурацією.

За чим і ваша милість, оскільки є правдивий своєї Вітчизни син, не зичачи їй крайньої погибелі, знищення та руїни, берися до єдиної з нами всіма згоди і до спільної оборони тієї ж своєї Вітчизни, також дбай усіма способами, за Даним тобі від Бога розумом та мистецтвом, викоренити московське військо 67 із Стародуба, згодившись щодо того із панами полковниками переяславським та ніжинським, певний того будши, що московська сила нічого не зможе там вашій милості та місту Стародубу зашкодити, бо вона невзабарі буде зброєю королівської величності шведської загнана у свої межі. А коли б ваша милість до викорінення того московського

гарнізону, що лишається у Стародубі, стільки сили і способу не мав, то радимо вашій милості звідтіля іти і поспішати до боку нашого з товариством у Батурин, аби не потрапив із невіджалованим нашим жалем у московські руки. Того від вашої милості повторно і пильно жадаючи, зобов'язуючи й наказуючи горливістю та любов'ю до Вітчизни, йому ж зичимо від господа Бога здоров'я.

Вашої милості зичливий приятель Іван Мазепа, гетьман і кавалер.

Із Дигтирівки, 30 жовтня 1708 року».

Іван Мазепа. Серія : Гетьмани України. Художньо-документальна книжка. Київ : Веселка, 1992. С. 128–129.

**Маніфест Пилипа Орлика до європейських урядів
від 4 квітня 1712 р. про причини збройного виступу
козаків проти Росії**

«Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Володарі, що дорожать своїм добрим ім'ям та славою, більше, ніж інші люди, виставлені на суд загалу; саме тому вони дивляться один на одного, немов відповідальні перед цим загалом за спонуки власних чинів та за свої ухвали, хоча насправді вони звітують перед єдиним Богом за свої діяння. З огляду на це ми маємо за необхідне дати знати Королям, Князям, Республікам та іншим Християнським Державам про причини, які схилили мене прийти в Отаманську імперію і підняти сьогодні зброю проти царя Московського, тепер уже переконані, що ця ухвала не буде кимось невірною тлумачена, а надто ж тими, які не відають про справедливість нашої справи або ж застережені підступством недругів наших. Найперше годилося б сказати, що ми не могли помилитися, ідучи услід і за прикладом нашого попередника, славної пам'яті гетьмана козацького Івана Мазепи, чийі видатні заслуги й християнське благочестя досить знані були у світі. А втім, ми знаємо, що природним правом є визволятися від гноблення і трудитись, аби повернути

те, що несправедливістю та переважною силою було у нас забрано: всім відомо, як трактовано нас у Московській імперії.

Всім відомо, що безсмертної пам'яті найясніший гетьман Богдан Хмельницький власною волею, не будучи ніким до того примушений; прихилив руський народ і козацьку націю Московській імперії. І, укладаючи урочисту угоду, московський цар Олексій Михайлович клятвою присягнув вічно охороняти під своєю протекцією козацьку націю і руський народ. Всім відомо, що по смерті блаженної пам'яті найславнішого гетьмана Богдана Хмельницького Московська імперія, вдавшись до найрозмаїтіших способів, порушила закони та вольності козацької нації, підтверджені самим Московським царем: він хотів обернути у рабство вільний народ руський.

Всім відомо, що Петро, цар Московський, прагнув перетворити вільних козаків на регулярну армію, і порушити наші закони та вольності, і навіть вигубити назавжди Військо Запорозьке. Тоді блаженної пам'яті найясніший гетьман Іван Мазепа, з наміром оборонити права своєї Вітчизни та зберегти Військо Запорозьке, увійшов під протекцію найяснішого короля Шведського. Він у цьому наслідував приклад свого попередника, блаженної пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького, який уклав із найяснішим королем Шведським Карлом угоду та військовий союз заради визволення Вітчизни від польського ярма, що від нього терпів тоді народ руський.

Козацька нація від фатальної Полтавської битви стогне під тиранічним ярмом Москви і жадає одного – повернути собі волю.

Після смерті в Бендерах блаженної пам'яті гетьмана Івана Мазепи козацьке військо милістю Божою та під опікою найяснішого короля Шведського стародавнім звичаєм обрало мене новим гетьманом. У цю загрозливу мить, попри найтяжчі обставини, я дав згоду взяти на себе цю величезну справу – з поміччю Божою володарити задля громадських інтересів нашої коханої Вітчизни, Війська Запорозького та всієї України. Разом з тим я прийняв це звання лише за тієї умови, що найясніший король Шведський дає запевнення козацькій нації обстоювати її права перед

московітами; і заради цієї мети найясніший король Шведський підтвердив урочистим дипломом, що він не складе зброю і не почне жодних переговорів із Московією, не включивши до них інтересів козацької нації.

Проте ані прагнення наші, ані ревність до нашої коханої Вітчизни не змусили нас удатися до дій, супротивних нашому обов'язку, і, яко християнську націю, великий Володар зміцнив нас урочистою угодою, уклавши з нами союз; ця угода така почесна й вигідна для християнської нації, що міністри Порти, за їхнім твердженням, не знаходять подібного прикладу в своїх історичних анналах.

Його високість запевнив нас, що не планує ні завоювати, ані включити Україну до своєї імперії, а прагне відновити цю державу згідно з її колишнім устроєм з тим, щоб відгородити Оттоманську імперію від держави царя Московського, позаяк їхнє близьке сусідство стає причиною великих і кривавих війн; таким чином, якщо на перший погляд ми виглядаємо прибічниками оттоманських сил, із цього не мусить випливати, ніби ми з'єдналися з турками задля завоювання християн; ідеться лише про очікування часу, коли ми зможемо очолити всю козацьку армію, аби з поміччю Божою трудитися заради визволення нашої Вітчизни від ярма, під яким вона стогне вже стільки років.

Ми не можемо незворушно дивитись на страждання нашої коханої Вітчизни, бачити порушення її прав за стількома пунктами. Ми не будемо діяти, керуючись почуттям помсти, а навпаки, згідно із справедливістю та правом, що дозволяє кожному боронити свою власну справу та свою власну мету. Цим самим ознаймуємо, що на нас не лежить вина за людську кров, яка може пролитися. При цьому, аби дати знати, що ми не зрікаємось добрих обов'язків християнських володарів, обумовлено у статті нашої угоди з королем Шведським, що, коли з поміччю Божою козацька нація буде відновлена у своїх правах, не буде нашої відмови щодо посередництва безсторонніх держав у справі усталення кордонів та справедливого розв'язання інших проблем, якщо такі виникнуть.

Нарешті, яким би не був успіх нашої справи і якою б не була доля зброї, що гадаю, ми по справедливості мусимо підняти, розрадою нам буде те, що ми трудилися, важачи самим життям нашим, заради слави та користі нашої коханої Вітчизни, а також звітували всім безстороннім особам правоту наших намірів та справедливість мотивів, які спонукали нас до дії».

Хрестоматія з історії України. Упоряд. Гусєв В. І., Сургай Г. І. Київ : Освіта, 1996. С. 97-100.

З указу імператриці Катерини II від 10 листопада 1764 р. про ліквідацію в Україні гетьманства та створення Малоросійської колегії

«Після всемілостішого від нас звільнення графа Розумовського, за його проханням, з чину гетьманського наказуємо нашому Сенатові для належного управління в Малій Росії створити там Малоросійську колегію, в якій бути головним нашому генералу графу Румянцеву і з ним чотирьом великоросійським членам. Великоросійських членів наймилостивіше ми тепер призначаємо: генерал-майора Брандта і полковника князя Платона Мещерського; на останні ж дві вакансії, вибравши негайно кандидатів. Сенат повинен представити нам; малоросійських генерального обозного Кочубея, генерального писаря Туманського генерального осавула Журавку та хорунжого Данила Апостола... Нижчих канцелярських службовців вибрати йому, графу Румянцеву, на свій розсуд.

Ми, бажаючи, щоб між визначеними в цю колегію чинами ніякої різниці не було і щоб кожний своє місце міг займати за чином старшинства, наймилостивіше наділяємо цих малоросійських чинів зрівнюванням класам з великоросійськими нижченаведеними чинами, а саме: генерального обозного Кочубея – генерал-майорським, генерального писаря Туманського – чином статського радника, генерального осавула Журавку і хорунжого Апостола – полковницькими.

А в судах, створених в Малій Росії в минулому 1763 р., на підставі нашого іменного указу – підкоморських земських в кожному полку по два, а

в Ніжинському – три, до складу яких визначаються підкоморії, судді, підсудки і писарі з щорічними виборами як тимчасові, то наказуємо і цим, поки вони будуть маги після виборів такі звання, вважатися за урядами, а саме: підкоморіям – першим після малоросійського полковника, земським суддям з першорядними бунчуковими товаришами, по старшинству, підсусідкам з бунчуковими другорядними, писарям земським проти осавулів полкових, по старшинству, а возним бути першим під сотником малоросійським.

За відсутністю тепер гетьмана, призначеному від нас головному малоросійському командиру мати такі права, як генерал-губернатору в президенту Малоросійської колегії, де він в справах суду і розправи має голос голови за генеральним регіментом, а в решті справ, як-от: підтримування в народі доброго порядку, загальної безпеки і виконання законів – повинен він поступати як губернатор, тобто як особливий нам довірений в нашу відсутність. Запорозькій Січі, яка була під управлінням гетьмана, бути тепер підвладною цьому малоросійському урядові. З огляду ж на надмірні та надзвичайні витрати, що при цьому званні мають бути, надаємо йому, Графу Румянцеву, зверх належної на його чин платні, з тамтешніх прибутків по 4000 карбованців харчових грошей на рік та на генерал-губернаторський уряд село Кучерівку Кучерівського повіту з належними до нього селами й хуторами та село Середню Буду».

Хрестоматія з історії Української РСР. Т. I. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. Київ : Радянська школа, 1959. С. 532-533.

З маніфесту імператриці Катерини II від 3 серпня 1775 р. про ліквідацію Запорозької Січі

«...Ми захотіли оголосити всім вірогідним нашої імперії, що Запорозька Січ остаточно зруйнована, з викоріненням на майбутнє й самої назви запорозьких козаків, за образу нашої імператорської величності, за

зухвалі вчинки цих козаків і за неслухняність до наших височайших повелінь.

...Їх злочини, які примусили нас прийняти такі суворі заходи, є. такими:

1. Забуваючи свої попередні важливі і згубні злочини І зраду вірності і підданства, вони почали років з десять тому назад та й зовсім недавно надто далеко заходити з своїм зухвальством, привласнивши і вимагаючи врешті для себе в кінці, ніби як надбання їх власності, не тільки всі ті землі, які ми придбали в останню війну від Оттоманської Порти, а й навіть ті, що були заселені в Новоросійській губернії, мотивуючи, ніби їм і ті й інші здавна належали...

2. Внаслідок такого привласнення собі земель Новоросійської губернії, вони насмілились не тільки робити перешкоди вказаному нами їх обмежуванню, загрожуючи надісланим для цього офіцерам явною смертю, а й заводити і будувати на них свавільно власні зимівники, понад те – виводити ще з тамтешніх жителів та поселених гусарського і пікінерського полків людей чоловічої і жіночої статі, яких забрано і виведено на Запорожжя всього до 8000 душ, включаючи сюди й тих, які від утисків козаків у своїх власних житлах були змушені переходити до них і підкорятися їх сваволі...

Приймали до себе в козаки, незважаючи на часті наші урядові заборони, не тільки утікачів, які вступали до козаків, а й людей жонатих і сімейних, через різні спокуси підмовили до втечі з Малоросії тільки для того, щоб собі підкорити і завести у себе власне хліборобство, в чому й досягли багато успіхів, бо селян, які займаються хліборобством, нараховується тепер на місцях колишнього запорозького володіння до 50000 душ...

6. Нарешті, ті ж запорожці почали свавільно привласнювати землі, що здавна належали нашому Донському – війську, непохитному в належній нам вірності, яке з великою мужністю ставиться до нашої служби і порядком і доброю поведінкою здобуло собі назавжди відмінну нашу височайшу монаршу прихильність. Вони забороняють донським козакам користуватись

згаданими землями, які вже тривалий час знаходяться у їх володінні. Всяка твереза людина може легко зрозуміти, які лукаві наміри запорозьких козаків, яка відчутна шкода від цього для держави. Заводячи власне хліборобство, вони розривали тим саму основу їх залежності від нашого престолу і, звичайно, задумали утворити з себе всередині батьківщини область, цілком незалежну, із своїм власним несамоовитим управлінням, в надії, що нахил до розбещеного життя і до грабунків буде при внутрішньому достатку безперестанно оновлювати і збільшувати: їх кількість. Даремно тут пояснювати, наскільки негожим було б здійснення цього злодійського заміру, як з огляду на безпеку суміжних до Запорожжя жител і сіл, так і; з огляду неминучого убутку числа наших вірних підданих.

...Так з належною увагою до всього вищесказаного ми вважаємо нині своїм обов'язком перед богом, перед нашою імперією і взагалі перед самим людством зруйнувати Запорозьку Січ і ім'я козаків, запозичене від неї. Внаслідок цього 4 червня нашим генерал-поручиком Текелієм з довіреними йому нашими військами зайнята Запорозька Січ у цілковитому порядку і повній тиші без всякого опору з боку козаків, через те, що вони побачили наближення війська, коли вже із усіх боків були оточені. Ми цьому начальнику наказали найспокійнішим чином виконати доручену йому справу, уникаючи, наскільки це можливо, кровопролиття».

Хрестоматія з історії Української РСР. Т. I. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. Київ : Радянська школа, 1959. С. 536-537.

З обвинувального вироку у справі Тараса Шевченка (26 травня 1847 р.)

«а) з обвинувального акта

Шевченко, замість того, щоб довічно відчувати благоговійні почуття до осіб августійшої фамілії, які удостоїли викупити його з кріпосництва, писав вірші малоросійською мовою, найобурливішого змісту. В них він то зображав плач про уявне поневолення і лихо України, то оспівував славу

гетьманського правління і колишньої вольниці козацтва, то з неймовірною зухвалістю зводив наклепи і виливав жовч на осіб імператорського дому, забуваючи в них особистих своїх благодійників. Крім того, що все заборонене захоплює людей з слабим характером, Шевченко набув між друзями своїми славу знаменитого малоросійського письменника, а тому вірші його ще більш шкідливі й небезпечні. З улюбленими віршами в Малоросії могли виникати і згодом укорінитися думки про уявне раювання часів гетьманщини, про щастя повернути ці часи і про можливість існування України як окремої держави. Судячи з тієї виняткової поваги, яку почували і особисто до Шевченка і до його віршів всі україно-слов'яністи, спочатку здавалося, що він міг бути якщо не діючою особою між ними, то зняряддям, яким вони хотіли скористуватися в своїх задумах; але, з одного боку, ці задуми були не такі вже важливі, як уявлялося на перший погляд, а з другого, і Шевченко почав писати свої підбурливі твори ще з 1837 р., коли слов'янські ідеї не захоплювали київських учених, як і вся справа доводить, що Шевченко не належав до Україно-слов'янського товариства, а діяв окремо, захоплюючись власною зіпсованістю. Проте, за підбурливий дух і зухвалість, що виходила за всякі межі, його потрібно було визнати одним з найважливіших злочинців.

б) з вироку суду

Художника Шевченка, за писання підбурливих і надзвичайно зухвалих віршів, як наділеного міцною будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурзький окремий корпус з правом вислуги, доручивши начальству найсуворіше наглядати, щоб від нього, ні в якому разі, не могло вийти підбурливих і пасквільних творів.

Власноручна приписка імператора до вироку: «Під найсуворіший нагляд, заборонивши писати і малювати».

Хрестоматія з історії Української РСР. Київ : Радянська школа, 1987. С. 139-140.

З програми підпільної організації харківських студентів «Братство тарасівців»

«...Ми виступаємо проти усякого деспотизму, або опікунства, над яким би се не було народом, чи походитиме сей деспотизм або опікунство від одної особи чи від якого уряду, чи від якої громади, чи навіть з якого-небудь дужчого народу. Ми стоїмо за повну автономію у всіх народів, за дрібну децентралізацію, як у інших народів, так і на Україні. Таке наше бажання випливає з того, що такий лад практикою й наукою виявляється поки найморальнішим і найкращим для кожної людини.

Бачимо ж, що Російська держава, захопивши такий великий обшир, так багато розмаїтого люду скувала і сковує своєю державною ідеєю, що не може через свій абсолютизм ні сама поступати уся разом, а також і не дає змоги вільно поступати поодиноким народам, що сковані її кайданами, бо розмаїті народи у Російській державі не можуть разом, купою, з однією мовою і накиненими спільними інтересами йти шляхом поступу. Кожен нарід може розвиватись і дійти до добробуту, до свідомості тільки лишаючи ся на рідному ґрунті, бо інакше тільки вибивати муть ся поодинокі одиниці з його, а він увесь буде непорушний.

Таким чином безодня межі народом та інтелігенцією ставатиме щодалі більшою. Значить, тоді тільки поступ у Росії й можливим стане, як кожному народові надано буде, вільно користуючись власною духовною силою, іти до освіти й добробуту. Тим то ми, яко інтелігенти загальноросійські працюватимемо в такому напрямі, щоб він сприяв розбити російські кайдани й визволити усі російські народи з під гнітючого їх деспотизму й централізму.

Наука і життя Українського народу доводять нам, що Україна була, єсть і буде завжди окремою нацією, як кожна нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці й поступу...

З усього, що сказано, впливає й програма нашої практичної діяльності. В словах її може й немає нічого нового, але тут нове те, що ми робимо власне в такому напрямі як далі висловлюємо.

Для нас свідомих Українців єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу, і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, духа розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрові течії, вона завсіди опиниться у морі, які-б перепони ні були...

...Ми бажаємо такої відміни сьогочасних обставин, щоб при ній був можливий вільний розвій і цілковите вдоволення усім моральним, просвітним, соціальним і політичним потребам Українського народу.

Досягаючи сього, мусимо працювати в дусі такого на моральному й науковому ґрунті» заснованого ідеалу людського ладу, в якому немає місця нації пануючій і нації підвладній, а українська нація в ряд з усякою другою, користується однакою рівним правом. Через се ми маємо бути цілковитими прихильниками до федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля. В справах соціально-економічних працюватимемо в дусі такого ладу, в якому немає місця ні панові, ні мужикові, ні визискувачеві, ні визискуваному, а є місце ціловкраїнській національній родині, що складається з рівних проміж себе правом, можливо однаково забезпечених, національно свідомих братів працівників.

В справі релігійній, яко в справі особистого сумління мусить панувати серед нас абсолютна толеранція, в справах відносин до інших націй ми будемо о стільки толерантні, о скільки наші сусіди й колоністи на нашій землі будуть толерантні до нас. Працюючи у сьому напрямкові, ми єднаємося з усякими іншими пригніченими націями в Росії, щоб гуртом боронитися проти асиміляційних заходів і гуртом добувати волю. Єднаємося і з поступовими московськими гуртками не ворожими українству, але-ж ніколи не мішаючися проміж себе, а неодмінно, скрізь і завсіди мусимо ставати, яко

виразно вкраїнська нація на федеративних основах повної реальної равноправності, а коли поталанить в Росії на конституцію то, щоб про реальну рівноправність нашого народу, яко самостійної нації, не було ані найменшого змагання».

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. Ред.Гунчак Т., Сольчаник Р. Т.І. Б.м. : Сучасність, 1983. С. 21–25.

Б. Грінченко про три політичні сили в українському русі

«...У нас... досі не могло виробитися серед української інтелігенції доброго національного інтелігентного загалу. Більшість з української інтелігенції в Росії байдужа до вкраїнської ідеї, а ті, що до неї прихильні, знов не солідарні проміж себе і, неважаючи на те, що їх так мало, розбиваються... ще не три групи.

Перша – се формальні націоналісти. Вони виявляють прихильність до всього вкраїнського: до вкраїнської мови, до вкраїнської літератури, навіть до вкраїнської одежі, – але й тільки. Ніякої позитивної праці від них сподіватися нема чого, бо позитивна українська праця можлива в нас тільки на народолобній основі, а в цих людей перше стоїть націоналізм, а народолобство – так собі...

Ся партійка складається здебільшого з людей старих, і ми її зватимемо українофільською, – себто так, як вона сама себе з давніх-давен зве. Се назвище дуже до неї підходить, бо вона виявляє тільки прихильність до українства, а не діла на користь йому; вона говорить і пише тільки помосковському...

Одна з характеристичних властивостей сієї групи є її страшенна боязкість, скоро доводиться їй виявляти своє українофільство. Часом ся боязкість буває просто аж кумедна, бо сі добродії іноді бояться сказати в громаді по-вкраїнському слово, щоб не вважено їх за державних зрадників! На превеликий жаль, загаль російської інтелігенції не відрізняє сих «українофілів» од справжніх українських націоналів і всі їх негарні

властивості накидає і справжнім путящим українським діячам. Громадянству тим важко відрізнити формальних українофілів од справжніх українських націоналів...

Друга група – се радикали. Заснувалась вона під впливом російського та галицького радикалізму, з одного боку, а з другого – під впливом того, що «українофіли» більш балакають про свій патріотизм, ніж дбають про справу.

Ся групка проповідує любов до народу, говорить про працю для нього і має соціалістичний колір. Опріч того соціалістичного кольору (що багатьох дуже вражає), народолобні ідеї в сієї групи такі, що до них буде прихильний всякий народолобець. Але, на превеликий жаль, і ся партійка багато говорить і мало робить або й зовсім не робить.

Не робить же вона тим, що вона й не може дати позитивної роботи. І це саме тим, що вона відкидає націоналізм.

...Злегковаживши націоналізм, вони легковажать і вкраїнську мову і, таким побитом, стають цілком на московський ґрунт.

...Коли розвиватися народні маси можуть тільки на національному ґрунті (а ми думаємо, що це аксіома), то всяке відхилення від національного ґрунту є річчю шкідливою. Кожен, хто приносить хоч крихту обмоскалення в наш народ (чи словом з уст, чи книжкою), робить йому шкоду, бо відбиває його від національного ґрунту, – себто: збиває його з того становища, що єдино на ньому можливий є народний розвиток...

Третя з згаданих груп вийшла з групи українофільської і досі є ще невелика і розрізнена. Ми будемо звати сю групу, щоб одрізнити її від групи українофільської, свідомими вкраїнськими націоналами-народолобцями...

Українські націонали-народолобці вважають русько-вкраїнську націю за націю самостійну, що має всі права, які звичайно повинна мати нація, – себто: права порядкувати по-своєму в своїй землі в справах просвітній, культурній, економічній, соціальній та політичній. Бачивши, що руськовкраїнську націю збавлено тепер сих прав, вони мають на меті вернути їх їй.

...Вважаючи Україну за частину російської держави, українські націонали-народолюбці будуть завжди прихильні до Росії стільки, скільки Росія задовольнятиме національні потреби вкраїнські. Вони могли б єднатися з поступовими групами з усяких національностей в Росії на те, щоб досягти одміни сьогочасного важкого режиму на кращий, але робили б се тільки як українська партія.

...Українські націонали-народолюбці зрікаються всяких заходів коло радикальної одміни сьогочасного ладу на Вкраїні, бо мають на увазі сьогочасну, а не ту, що ще колись буде, працю, та думають, що: а) ніхто ще не сказав у справах соціальних певного слова такого, що на нього, як на непохитну правду, можна було б цілком зіпертися, одмінюючи соціальний лад сьогочасний, та б) ніякі одміни не зможуть пособити, коли люди, що задля них учинено ті відміни, недосить культурні й освічені, щоб увести їх у життя і належно з них користуватися. Тим можемо ми тепер тільки дбати про те, щоб, розвиваючи серед наших людей культуру й освіту, робити їх здатними до кращого громадського ладу – того, що колись має бути, не передрішаючи заздалегідь, який то буде лад, бо пам'ятати мусимо, Скільки Теорій, принципіально надзвичайно гарних, розбилося об невблаганну дійсність, показавши тільки одно, що так не треба робити. Чи колективізм, чи індивідуалізм царюватиме колись у межилюдних економічних відносинах – того з певністю ніхто не може сказати, тим мусимо Покинути всякі залітання в хмари та працювати на тім полі, яке є, не рішаючи наперед за людськість, чого вона колись схоче – тоді, як зійде на вищий культурний східець.

Таким побитом, зостаючись партією, що бажає практичного діда, а не теоретичних поривань, українські націонали-народолюбці вважають, що тепер можна працювати для України тільки в двох напрямках: у гіросвітньокультурному та в економічному».

Грінченко Б. Д. – Драгоманов М. П. Діалоги про українську національну справу. Київ : Ін-т української археографії, 1994. С. 101–107.

ТЕМА 7

Україна та українці на шляху національного відродження (друга половина XIX – перше двадцятиріччя XX ст.).

Зміст теми. Кримська війна 1853-1856 рр.. Селянські повстання. Великі реформи на українських землях у складі Російської імперії. Фінансова, селянська, освітня, судова, земська, міська, військова реформи 1860-1870-х рр.. Скасування кріпацтва у Наддніпрянщині. Соціально-економічний розвиток Наддніпрянської України. Розвиток промисловості. Спеціалізація сільського господарства. Транспорт. Торгівля. Суспільно-політичні рухи та організації Наддніпрянщини та Західної України. Громадівський рух. В. Антонович, М. Драгоманов, П. Куліш. Валуєвський циркуляр. Емський указ. «Братство тарасівців». Народники. «Чигиринська змова». Народовці. Москвофіли. Радикали. «Просвіта». Наукове товариство імені Т. Шевченка. Перетворення «українства» з культурної та культурно-етнічної категорії в політичну. Питання національної культури в перших українських політичних організаціях. Українська суспільно-політична думка. Початок національнокультурного будівництва. Формування національної еліти. Зародження фольклористики. Історичні дослідження (Д. Бантиш-Каменський, П. Куліш, М. Маркевич та ін.). Освіта. Перші університети. Поява інтелігенції. Народництво. Недільні школи (Х. Алчевська, барон М. Корф). Культурні і політичні процеси в Галичині і Закарпатті. Мовне питання (О. Павловський, І. Войцехович, І. Срезневський). Формування національних образів українського життя в творах художньої літератури (М. Гоголь, Т. Шевченко, Марко Вовчок, Г. Квітка-Основ'яненко, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, І. Франко). Українське мистецтво XIX ст. Архітектура. Стиль модерн (В. Городецький, Г. Гай, О. Бекетов, В. Кричевський, К. Жуков). Образотворче мистецтво. Скульптура (М. Парашук, А. Попель, О. Архипенко, І. Кавалеридзе). Товариство пересувних художніх виставок (1870 р.). Музичне мистецтво. Творчість композиторів М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, С. Людкевича. Український театр. Перехід від аматорського до

професійного театру (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий). Соціально-економічний розвиток Наддніпрянської та Західної України на початку ХХ ст.. Поява монополій. Синдикати. Економічна криза 1900-1903 рр.. Аграрна реформа П. Столипіна. Хутори. Відруби. Поява перших політичних партій. Революційна українська партія. Русько-українська радикальна партія. М. Міхновський та його «Самостійна Україна». Соціалісти-революціонери. Меншовики. Більшовики. Товариство українських поступовців. Україна в подіях російської революції 1905-1907 рр.. «Кривава неділя». Маніфест 17 жовтня. Державна дума. Перша світова війна. Антанта та Четверний союз. Галицька операція. Брусилівський прорив. Українські січові стрільці. Головна українська рада. Загальна українська рада. Виникнення модернізму у творчості письменників початку ХХ ст. Модерн в архітектурі. Реалізм художників старшого покоління: М. Пимоненко, М. Самокиш, С. Світославський, М. Івасюк та ін. Творчість митців, орієнтованих на західноєвропейський живопис (О. Мурашко, М. Бойчук, В. Седляр, Падалка, О. Павленко, О. Екстер, Г. Нарбут ін.). Театральне та музичне мистецтво початку ХХ ст. Діяльність М. Садовського, П. Саксаганського, І. Мар'яненка, А. Бучми, Г. Юри. Музично-хорове і хореографічне мистецтво (М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко, М. Леонтович, Л. Ревуцький, Г. Верьовка, Б. Лятошинський, М. Вериківський). Лютнева демократична революція 1917 р. Утворення Центральної Ради. Соціальна база, програма. Курс на автономію України. Взаємовідносини Центральної Ради та Тимчасового Уряду. I Універсал Центральної Ради. II Універсал Центральної Ради. Повстання у Петрограді в жовтні 1917 р. III Універсал Центральної Ради. Утворення Української Народної Республіки. Втримання більшовицьких військ з Росії. IV Універсал Центральної Ради. Прийняття Конституції УНР. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського. Основні засади зовнішньої політики. Українська армія часів гетьманської держави П. Скоропадського. Військовий союз з А. Денікіним. Національно-культурна політика. Повстання проти П. Скоропадського.

Падіння гетьманської держави. Утворення Директорії, її склад, соціальна база, політика. Відновлення УНР. С. Петлюра. Інтервенція Антанти на півдні України. Вигнання антантівських інтервентів. Друга війна УНР і Радянської Росії. Встановлення влади рад в Україні на початку 1919 р. Політика більшовиків в Україні у 1919 р. Селянський повстанський рух як історичний феномен. Цілі та характер селянських виступів. Н. Махно, М. Григор'єв, Д. Терпило (Зелений). Революційні події 1918 р. на західноукраїнських землях. Утворення Західноукраїнської Народної Республіки. Акт злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р. Війна з Польщею. Визвольний рух у Північній Буковині та в Закарпатті. Політико-правовий статус Східної Галичини після Паризької мирної конференції. Варшавський договір. Ризький мирний договір. Основні уроки української національної революції.

***Ключові поняття теми:** Кримська війна, реформи, кривава неділя хутір, відруб, П. Столипін, Перша світова війна, революція, громадянська війна ЦР, УНР, ЗУНР, Акт злуки.*

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Про прибуття повсталого броненосця «Потьомкін» до Одеського порту (червень 1905 р.)

«...В ніч з 14 на 15-червня (1905 р.) прибув в Одеський порт і зупинився за брекватором військовий броненосець «Князь Потьомкін», матроси якого о 5 годині ранку цього числа звели з броненосця на берег Нового Молю труп матроса Григорія Вакуленчука, на грудях якого булавками приколоті прокламація, Написана на ремінгтоні, такого змісту: «Міста Одеси жителі, перед вами лежить тіло забитого матроса Григорія Вакуленчука, убив його старший офіцер ескадреного броненосця «Великий князь Потемкин Таврический» за те, що він сказав, що борщ не годиться. Поклянемося, друзі, робітники, і скажемо: «Пухом земля тобі! Помстимося кровопивцям, кровожерливим вампірам, смерть кровопивцям, смерть гнобителям, хай живе свобода, один за всіх, а всі – за одного! Екіпаж «Потьомкіна». З донесення

пристава поштової поліцейської дільниці міста Одеси начальнику Одеського жандармського управління, 15 червня 1905 року».

Революція 1905 – 1907 років на Україні. Київ : Українське вид. політичної літератури, 1949. С. 115–116.

З програми революційної української партії – «самостійна Україна» 1900 р.

«... Наші суперечники кажуть, що логіка подій, напрям і течія життя з непереможною силою пруть до повного вимирання, до повного винародовлення нашої нації.

Над нами висить чорний стяг, а на йому написано:

«Смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації?»»

Се не є самі слова: зміст їм відповідає. Коли ж в українській держави відібрано право бути державою, то поодинокі члени колишньої республіки позбулися усіх елементарних прав людини. Колишній український республіканець має менш прав, ніж нинішній найостатніший московський наймит. Правительство чужинців розпоряжається на території колишньої української республіки наче в завойованій сьвіжо країні! висмоктує остатні сили, висмикує ліпших борців, здирає останій гріш з бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються. Непокірливі тубольці погорджуються невимовне, а небезпечні з них засилають ся на Сибір. Законами російської імперії зневажається право свободи совісти, погорджується право свободи особистої, ганьбиться навіть недоторканість тіла. Колишній протектор української Республіки перемінився нині на правного тирана, якому належить ся необмежоване право над життям і смертю кожного з Українців. Царський закон з 17 мая 1876 року наложив заборону на саму мову спадкоємців Переяславської конституції і вона вигнана з школи й суду, церкви й адміністрації. Потомство Павлюка, Косигнського, Хмельницького й Мазепи вже збавлене права мати свою

літературу, свою пресу: йому загадано навіть у сфері духовній працювати на свого пана. Таким чином українська нація платить «данину» не тільки матеріальними добрами, але навіть психіку та інтелект її експлуатують на користь чужинців. Ї не тільки панує над Україною цар-чужинець, але й сам Бог зробив ся чужинцем і не вміє української мови. Просвіта занедбана, культура знівечена і темрява панує скрізь по Україні. Ї через 247 років по Переяславській конституції «вільний і рівний» Українець відграє ще гіршу роль ніж колишній їлот, бо в їлота ке вимагали принаймні інтелектуальної «данини», бо від їлота не вимагали любови й прихильності до своїх гнобителів, бо їлот розумів свій гніт, Українець же тільки: відчуває його. Така то є логіка подій і такі її наслідки, і от посеред таких лихих обставин ми зійшлися до купи, ми згромадилися ув одну сімю, перейняті великим болем та жалем до тих страждань, що в шерть наповнили народню душу і – хай навпаки логіці подій ми виписали на своєму прапорі: «ОДНА, ЄДИНА НЕРОЗДІЛЬНА, ВІЛЬНА, САМОСТІЙНА УКРАЇНА ВІД ГІР КАРПАТСЬКИХ АЖ ПО КАВКАЗЬКІ».

Чи не захоплюємось ми?!

Чи не єсть сей ідеал наш однією з тих пишних, сьвятих ілюзий, якими живе людськість, на які сподівається, та які розпливаються зараз, скоро схочеш їх здійснити?

Може наша пристрасна любов до Вкраїни підказала нам думку безглузду, безпідставну?

І чи можемо ми надіятись на симпатії широкого суспільства українського?

І, головне, чи здійснення сього бажання буде хосенне для нашої нації?

Здебільшого, яко головний аргумент проти нашого права на національне існування, проти нашого права на самостійність державну – виставлять те, що ми не маємо історичної традиції, не маємо минулого. На сьому аргументі не спиняти мемось через те, що помилковість його вже доведена нами попереду, теж і через те, що відсутність державно-історичної

минувшини не може мати ніякого значіння для дужої, бадьорої нації, що відчула свою силу і хоче скористуватись своїм «правом сильного». Для нас далеко важніший другий – се закид, що нація наша безсильна, некультурна й інертна. Хиба може, кажуть нам, темна, нез'організована, розбита маса, неодушевлена ніякою ідеєю – творить історію при сучасних обставинах життя? Хиба тая маса відчуває національний або політичний гніт? Горстка божевільних може тільки сьмішити, але не викликати сімпатий навіть поміж інтелігенцією, бо ціла українська інтелігенція охочо без протесту йде шляхом винародовлення, а за нею й культурніші одиниці з народу. Тай врешті, хиба українська національність не є тільки ріжноманітністю російської? Коли-б навіть було доведено, що ми тільки ріжноманітність російської нації, то й тоді нелюдські відносини Росиян до нас осьвячують нашу до їх ненависть і наше моральне право убити насильника, оборонюючись від насилля. Кров, коли вона пролита братньою рукою, ще дужче благає о помсту, бо то брата кров! Нехай вчені розшукують, хто був кому родичем, – ображене чуття нації і кривда цілого народу гидують визнати моральні зв'язки з російською нацією! Через те ми можемо обсуджувати тільки засоби і способи боротьби.

І так ми некультурні. Се безперечно правда: наша нація некультурна. Власне, культурність її єсть історична, бо вона замерла на тім ступіню, на яким вона була ще у XVII ст. Се правда, що нація наша в загальній культурности з часу конституції 1654 року поступила дуже мало наперед, а з багатьох поглядів вона мусіла вернутись до нижчих форм життя, як політичного, як і соціяльного. Усі ті релігійно-культурні рухи, що були наслідком високої осьвічености й хвилювали наше суспільство у XVII віці, обіцяли статись джерелом не тільки свободи совісти, але й свободи політичної. Усі ті рухи були задавлені силоміць, були знівечені навіть елементарні політичні права, як право особистої свободи (паньщина), і нація кинена у безодню темряви. Тоді була вбита стародавня культурність української нації, культурність так інтензивна, що кількома своїми

промінями вона могла покликати до життя і могутности націю нинішніх наших господарів.

Еге! Нині наші маси некультурні, але в самім факті нашої некультурности знаходимо ми найліпший, наймогутніший, найінтензівніший аргумент і підставу до того, щоб політичне визволення нашої нації поставити своїм ідеалом! Бо хиба можливий для нашої нації поступ і освіта доти, доки нація не матиме права розпоряджатись собою і доки темрява єсть спосіб держати нашу націю у неволі!? Доки ми не здобудемо собі політичних і державних прав, доти ми не мати мем змоги уладнати стан річий у себе дома до нашої уподоби, бо інтерес наших господарів єсть цілком супротилежний нашим інтересам, бо розплющення очей у рабів єсть небезпечне для панів. Сю останню задачу мусить узяти на себе національна інтелігенція. Се її право і її обов'язок ...

Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій нарід, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок. Вона виписує на своєму прапорі сі слова: «ОДНА, ЄДИНА, НЕРОЗДІЛЬНА, ВІЛЬНА, САМОСТІЙНА УКРАЇНА ВІД КАРПАТІВ АЖ ПО КАВКАЗ». Вона віддає себе на служення сьому великому ідеалови і доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружя, доти усі покоління Українців йти муть на війну. Війна провадити меться усіма засобами, і боротьба культурна уважається также відповідною, як і боротьба фізичною силою. Потреба боротьби впливає з факту нашого національного істновання. Нехай наша історія сумна й невідрадна, нехай ми некультурні, нехай наші маси темні подурені, ми все ж існуємо і хочемо далі існувати. І не тільки існувати як живі істоти, ми хочемо жити як люди, як громадяне, як члени вільної нації. Нас багато – цілих 30 мільйонів. Нам належить будуччина, бо зовсім не можливо, щоб 1/30 частина усієї людности, ціла велика нація могла зникнути, могла бути задушеною, коли вона спроможна

воювати з цілим світом! Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне «я». Наша нація у своєму історичному часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією надією: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ». Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що були в нас і Берестечки і Полтава. Ми відродилися з ґрунту наскрізь напоєного кров'ю наших предків, що лягли в боротьбі за волю України, ми висали з молоком наших матірок стародавню любов нашої нації до вітчизни і її свободи і ненависть до насилля над нами. Як не можна спинити річку, що, зламавши кригу на весні бурхливо несеться до моря, так не можна спинити націю, що ламає свої кайдани, прокинувшись до життя. Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу. Але ми мусимо пам'ятати, що ми тільки передтечі того великого, що йде за нами, ми тільки оповіщуємо його силу, ми тільки його післанці. Сей великий – увесь нарід український.

Але як партія бойова, партія, що виросла на ґрунті історії і єсть партією практичної діяльності, ми зобов'язані вказати ту найближчу мету, яку ми маємо на оці. Ся мета – повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії. Ми виголошуємо, що ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою. Наша нація довго нездужала, але нині вже стає до боротьби. Вона добуде собі повну свободу і перший ступінь до неї: Переяславська конституція.

Ми розуміємо, що боротьба буде люта й довга, що ворог безпощадний і дужий. Але ми розуміємо й те, що се вже остання боротьба, що потім вже ніколи не настане слухний час до нової боротьби. Ніч була довга, але ранок наблизився і ми не попустимо, щоб проміння свободи усіх націй заблищало на наших рабських кайданах: ми розіб'ємо їх до сходу сонця свободи! Ми в останнє виходимо на історичну арену, і або поборемо, або вмеремо... Ми не

хочемо довше бути євнухами, не хочемо довше зносити панованнє чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любовию до України! Сини Вкраїни! Ми, як той Антей, доторкаючись до землі, наберемось усе більшої сили й завзяття. Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь по Вкраїні і кожен, в кого ще не спідлене серце, озветься до нас, а в кого спідлене, до того ми самі озвемось!

Усі, хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для Вкраїнців, і доки хоч один ворог-чужинець лишить ся на нашій території, ми не маємо права покласти оружя. І памятаймо, що слава і побіда – се доля борців за народню справу. Вперед! І нехай кожен з нас памятає, що коли він бореться за нарід, то мусить дбати за весь нарід, щоб цілий нарід не загинув через його необачність.

Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!»

Самостійна Україна : збірник програм українських політичних партій початку XX століття. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1991. С. 13–19.

Витяг з програми Української демократично-радикальної партії (1905 р.)

«І. ЗАГАЛЬНО-ДЕРЖАВНІ ПОЛІТИЧНІ СПРАВИ

1. Новий лад мусить забезпечувати загальнознані вже людські права і найперше – волю від кари на тілі, від кари на смерть та від кари вічною тюрмою – кари, що часом буває гірша за смертну; потім – незайманість особи, оселі й листування без судового декрету. Опріч того, кожна людина мусить мати волю:

- а) оселятися і жити скрізь, добирати собі яке схоче діло й порядкувати своїм добром як схоче, без ніякого окремого дозволу;
- б) вживати рідної мови в приватному й громадському житті;
- в) говорити, писати й друкувати що хоче, відповідаючи тільки перед судом, коли зламала закон;
- г) належати до якої хто хоче віри, або й ні до якої;

д) збиратися на збори, гуртуватися в спілки й товариства, страйкувати. Громадянські права й повинності мусять бути рівні для всіх, всі привілеї класів, станів, полу, віри, нації мусять бути скасовані.

2. Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою красвою репрезентаційною радою, якій належатиме право видавати закони й порядкувати у всіх справах в межах цієї території. Кожна така автономна одиниця має право, рівне з правом кожної іншої одиниці. Реформована держава мусить бути федерацією таких національних одиниць.

3. Зразком, що об'єднуватиме ці автономні одиниці, є парламент, який складається з послів, оплачуваних з державних коштів і вибраних на підставі:

а) вселюдного, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням;

б) пропорційної системи виборів, яка б давала заступництво і меншості. Право вибрати й бути вибраним має кожен громадянин 21 року без різниці полу, віри і національності.

4. Державний парламент пильнує, щоб згадані права громадянина і нації були забезпечені скрізь по державі. Окрім того до парламенту належать тільки оці загально-державні справи:

а) зносини з іншими державами;

б) фінанси за для загально-державних справ;

в) позадержавна торгівля і мито;

г) загально-державна армія та справа війни і миру.

Увага до п. г) Армія має бути реорганізована: служба відбувається в межах рідної країни; час служби має поступово зменшатися, щоб таким робом перейти від регулярної армії до міліції, а межинародні суперечки залагоджувати полюбовним судом.

II. ЛАД НА УКРАЇНІ

5. Усіма справами на території України має порядкувати Українська Виборна Народна Рада (Сойм). Вона складається з послів, оплачуваних з краєвих коштів і вибраних на підставі:

а) вселюдного, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням;

б) пропорційності виборів. Право вибрати і бути вибраним має кожен громадянин 21 року без різниці полу, віри і національності. Законодатний період мусить бути не довший як три роки; законодавство народне (референдум та ініціатива). Вибори і голосування мають одбуватися в показані в законі празникові дні.

6. Українська Народна Рада сама виробляє краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні скасувати загально-державний парламент, але ся конституція не може суперечити вище згаданим основним вседержавним законам.

7. Українська Народна Рада має право рішати всі ті справи, які не належать до державного парламенту. Вона, яко хазяїн краю, порядкує всіми землями й водами Української території.

8. Краєва конституція мусить дати право широкого самоврядування громадам сільським і городським і тим округам, у які громади могли б об'єднатися. Кожна така округа має свою окружну раду, з правом самоврядування в межах округи.

9. Краєва Народна Рада (Сойм), окружні ради і громади приручають виконувати свої постанови вибраним людям, одвічальним перед тими зборами, які їх вибрали.

10. Ця виборна влада і взагалі всі урядовці мусять бути краєві люде.

11. Урядові люде одвічальні перед судом, до якого може їх позвати кожен, минаючи їх зверхність.

12. Поліцією порядкують органи місцевого самоврядування.

13. Рівний для всіх, прилюдний, виборний суд з широкою компетенцією суда присяжних. Інститут умовного засудження. Всі безвинно обвинувачені чи засуджені мають право на відшкодування.

14. Мова в урядових, освітніх та інших інституціях уживається українська. Інші народности, що живуть на території України, мають рівне з українцями право задовольняти свої національні, культурні й економічні потреби.

15. Ніяка віра чи церква не може бути краєвою. Всі церковні інституції оплачують та ними порядкують ті, за для кого вони існують. Виборне духовенство, як це й було в українського народу в старовину.

16. Освіта початкова має бути обов'язковою, безплатною і світською для всіх дітей. В середніх та вищих школах дітям, що мають видатний хист до науки, безплатна освіта і, коли треба, то й засоби до науки, життя з краєвих або громадських коштів. Автономія вищої школи. Шкільні програми такі, щоб з нижчої школи до середньої, а з середньої до вищої можна було перейти без спеціального екзамену. Справи просвітні мусять так упорядковуватися, щоб нарешті вся просвіта од нижчої до вищої зробилася всім доступною і безплатною. Кожна народність має право заводити школи з своєю мовою».

Україна в ХХ столітті (1900-2000) : Зб. документів і матеріалів.

Упор. А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Король та ін. Київ : Вища школа, 2000.

С. 15-16.

Відозва Української Центральної Ради до українського народу

9 березня 1917 р.

«Народе Український!

Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії.

Настав час і Твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя, після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше, Український тридцятипятимільйонний Народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто Ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати кращу долю.

Впав царський уряд, а тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права.

Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя.

До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав які тобі природно належать, і які Ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській землі.

А в найблизшій часі права на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих по судах і всіх урядових інституціях. З таким же спокоєм, але рішуче, домагайся, Народе, того ж права для української мови від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на Україні.

Народе Український!

Селяни, робітники, солдати, городяне, духовенство і вся українська інтелігенція!

Додержуйте спокій: не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад в житті, але разом, щиро й уперто беріться до роботи: до гуртування в політичні товариства, культурні і економічні спілки, складайте гроші на Український Національний Фонд і вибірайте своїх українських людей, на всі місця – Організуйтеся!

Тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити кращу долю на своїй Землі.

Народе Український!

Перед Тобою шлях, до нового життя.

Сміливо ж, одностайно йди на той великий шлях в ім'я щастя свого і щастя будучих поколінь Матері України, могутньою рукою твори своє нове вільне життя.»

Українська Центральна Рада.

Київ, року 1917, березня 9.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. Ред. Гунчак Т., Сольчаник Р. Т.І. Б.м. : Сучасність, 1983. С. 259 – 260.

І Універсал Центральної Ради Червень 1917 р.

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, НА УКРАЇНІ І ПОЗА УКРАЇНОЮ СУЩОГО

«Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей Української Землі.

Найкращі сини твої, виборні люде від сел, від фабрик, від салдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас. Українську Центральну Раду, і наказали нам стояти й боротися за ті права і вольности.

Твої, народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають – вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням —: Всенародні Українські Збори (Сейм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, і які закони для нас кращі. Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. і через те ми хочемо, щоб після того як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів,

як буде видано про це закон на Всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим українським Зборам (Сеймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас. Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ними ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу. Ми вислали до Петрограда своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого Комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себто вибраним нами Комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не хотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не хотіло мати при собі нашого Комісара, не хотіло разом з нами творити новий лад, Так само не хотіло признати Комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе...

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа, городська чи земська, яка стоїть за інтереси Українського Народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дужу організацію та освідомлення народу, і годі перевибрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміж з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центраївна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю...

І коли ми зробимо сю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів Землі Української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

...До сього часу український народ всі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за се.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, всім українським громадським управам і установам з 1-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, і негайно регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В сей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим державним народом, як рівний з рівним.»

Винниченко В. Відродження нації. Т. I. Київ – Відень : Дзвін, 1990. С.

219–224.

З IV Універсалу Української Центральної Ради Січень 1918 р.

«Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка...

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Кількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убийників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити ладу нашій Народній Республіці й zorganizувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу, і посилає на наші землі свої війська – червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того, те ж саме петроградське Правительство Народних Комісарів починає проволікати заключення миру й закликає до нової війни, називаючи її «святою». Знов поллється кров, знов нещасний робочий люд буде мусіти приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає миру й мир повинен прийти можливо якнайскорше.

Та для того щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленні того бажаного мира, для того щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України.

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязни, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми. Українська Центральна Рада, представництво робочого народу – селян, робітників і салдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народніх Міністрів.

І отеє, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді народніх Міністрів від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких-небудь інших частей бувшої Російської імперії та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі. Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограда наємних наїздників, які порушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народню міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною і демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради – громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Між тим щоб установити таку владу, до якої мали б довір'я й яка спіралася б на всі революційнодемократичні верстви народу, має Правительство додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія... вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради, й Рада Міністрів уживе всіх засобів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народньої Української Республіки.

...Раді Народніх Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів... Правительство Республіки має підняти промисел держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для забезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригноблених клясах надмірі капітали.

Відтепер Українська Народня Республіка бере в свої руки найважніші області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання цього доручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, також про монополі заліза, вугілля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі класи в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народню контролю над усіма банками... Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не для спекуляції й ріжнородної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокої в життю й нестачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо – Росії. Рада Народніх Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки й до повороту старого ладу, – карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджуються й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом націо-нально-персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі чого не встигнемо виконати ми. Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найближчі тижні виконають, справдять і до остаточного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергично, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений якнайскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, – найвищий господарь і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки закріпили свободу, порядок і

добробут на добро всього трудового народу її на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народніми республіками колишньої російської імперії.»

Винниченко В. Відродження нації. Т. II. Київ – Відень : Дзвін, 1990.

С. 244–252.

Грамота Павла Скоропадського 29 квітня 1918 р.

«Громадяне України!

Всім Вам, козаки та громадяне України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відродившася Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслась вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своему слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зродилась надія, що почнеться відбудовання порядку в Державі й економічне життя України вийде, врешті, в нормальне русло.

Але ці надії не справдились.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безроботиця збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатущої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була-б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Як вірний син України, я рішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються.

Всі інші урядовці, працюючі в державних Інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде виданий закон, установляючий новий порядок виборів до Українського Сойму.

До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатись негайного виконання всіх державних розпоряджень і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власности – як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відміняються і касуються. Відбувається повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартости від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.

В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу й відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи.

Передбачаю всю трудність стаючої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які-б-то не було власні побудження, і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України – без різниці національності й віросповідання – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велико відповідальному ділі.»

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський

Отаман Ради Міністрів М. Устимович

29 квітня 1918 р., м. Київ.»

Хрестоматія з історії України / Уривалкін О. М. Київ : КНТ, 2007.

С. 346-347.

Відозва Директорії Української Народної Республіки 15 листопада 1918 р.

«Громадяне!

Генерал російської служби П.Скоропадський, порозумівшись у киши 1918 року з німецькими генералами, штиками німецьких, – тоді ще не ніш. них, підлеглих їм салдатів, – назвавшись гетьманом, захопив владу іш України й скасував Українську Народню Республіку.

З того моменту зачалось нищення всіх народніх прав та нечувані знуїшшії над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Кдм сова помста поміщиків та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знай і царський режим.

І що більше панування генерала-гетьмана посувало Україну до єдиної по ділимої Росії, то лютіще, отвертіще й цїничніще ставало топтання прав паро ду й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції, як політич но-соціальними, так і національними.

Останнім зрадницьким актом генерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійности Української Держави український народ віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції та на цілковите поневолення. Сформований новий Уряд із представників

реакційних клас, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя.

Український Національний Союз, яко найвище представництво організованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб без пролиття крові й дезорганізації громадського життя захистити і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імени організованої української демократії, від усього активного народнього громадянства, яке обрало нас, ми, Директорія Української Народньої Республіки, сим оповіщаємо:

Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все Правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо генералу П. Скоропадському й його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

В ім'я спокою, порядку в Республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові.

Офіцерським руським організаціям пропонуємо мирно скласти зброю й виїхати з меж України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народньої Республіки.

Застерігаємо генерала Скоропадського, його міністрів, руських офіцерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи й пошкодження українцям, а також демократичним особам і організаціям якої будь національності викличуть помсту, вибух якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих груп і осіб пропонуємо утриматись від агресивних заходів проти демократії.

Німецьке вояцтво демократичної Германської Республіки оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знуцання й

злочинного для всього краю панування монархічно-поміщицької реакції й з зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що салдати германського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до своєї гідности.

Всім громадянам заявляємо:

Хто стоїть за утиск та експлуатацію селянства та робітництва; хто хоче панування жандармів і охренок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвірілими руськими офіцерами, – той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину неділиму гетьмансько-монархічну Росію проти волі демократії Української Народньої Республіки.

Всі останні чесні громадяне, як українці так і не-українці, повинні разом з нами стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу й тоді всі соціальні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі.

Разом з тим Директорія Української Народньої Республіки закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припиняти грабіжі.

Українські народньо-республіканські війська підходять до Київа. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України визволення.

До зброї, громадяне, й до порядку.»

Голова Директорії Української Народньої Республіки В. Винниченко.

Члени Директорії С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський.

У Києві, 15 листопаду 1918.»

Винниченко В. Відродження нації. Т. I. Київ – Відень : Дзвін, 1990.

С. 110–114.

Перелік використаних джерел та літератури

- Винниченко В. Відродження нації. Т. І. Київ – Відень : Дзвін, 1990. 348 с.
- Грінченко Б. Д. – Драгоманов М. П. Діалоги про українську національну справу. Київ : Ін-т *української* археографії, 1994. 288 с.
- Іван Мазепа. Серія : Гетьмани України. Художньо-документальна книжка. Київ : Веселка, 1992. 132 с.
- Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. Дніпропетровськ : Січ, 2004. 843 с.
- Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ : Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.
- Літопис Самійла Величка. Т. II. Київ : Дніпро, 1991. 581 с.
- Революція 1905 – 1907 років на Україні. Київ : Українське вид. політичної літератури, 1949. 516 с.
- Самостійна Україна : збірник програм українських політичних партій початку XX століття. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1991. 80 с.
- Україна в XX столітті (1900-2000) : 3б. документів і матеріалів. Упор. А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Король та ін. Київ : Вища школа, 2000. 351 с.
- Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. Ред.Гунчак Т., Сольчаник Р. Т.І. Б.м. : Сучасність, 1983. 510 с.
- Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657. Київ : Альтернативи, 1998. 383 с.
- Хрестоматія з історії України. Упоряд. Гусєв В. І., Сургай Г. І. Київ : Освіта, 1996. 334 с.
- Хрестоматія з історії України / Уривалкін О. М. Київ : КНТ, 2007. 520 с.
- Хрестоматія з історії Української РСР. Т. І. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. Київ : Радянська школа, 1959. 747 с.
- Хрестоматія з історії Української РСР. Київ : Радянська школа, 1987. 176 с.

Навчальне видання

Яна Сергіївна Семко

Юлія Павлівна Мельник

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Методичні рекомендації до самостійної роботи з текстами
історичних джерел для здобувачів освітнього рівня

«бакалавр» для всіх спеціальностей

Ч. 2.

Електронне видання

Міжнародний гуманітарний університет

Розміщено: репозитарій бібліотеки Національного
університету «Одеська юридична академія».

2024 р.